

PARANIN HAYATIMIZA GİRİŞİ

İlk insanlar mal takası ile alışveriş yapardı. Teknoloji gelişip ticaret hacmi artınca paraya ihtiyaç doğdu ve ilk para 2600 yıl önce Anadolu'da basıldı.

Takasla Alışveriş

Taş devrinde küçük topluluklar halinde yaşarken paraya ihtiyaç yoktu. Kabiledeki bireyler “paylaşım modeli” ile gereken tüm işleri yapardı. Avcı toplayıcı olan bu topluluklarda avlanma ve meyve toplama ortaklaşa yapılırdı. Bu işler için karşılık beklenmezdi. Çok yiyecek getirenin kabiledeki prestiji yeterli bir kazanımdı. Ürün çeşidi arttıkça bazı ürünlerin yabancılardan takas yoluyla alınması gerekti. Yirmi bin yıl önce takas işlemleri sopa üzerine çentik atarak kaydedildi. On bin yıl önce Urfa civarında ve Mezopotamya'da tarım ve hayvancılık gelişti. Takas için, malların değerini belirlemek ve alacak verecek hesabını tutmak gerekti. Sümerler, kilden küçük “madalyonlar” yaptı ve üzerine artı “+” veya başka bir sembol çizdi. Üzerinde artı olan yuvarlak bir madalyon “bir koyun” beş madalyon beş koyun demektir. Pişirilmiş kil madalyonları ipe dizip ipin iki ucunu kille mühürlediler. Mühürü bozmadan madalyon sayısını değiştirmek imkansızdı. Zamanla takas için karşılıklı istekler örtüşmez oldu. Örneğin taze meyve ile tahıl değiştirmek istendiğinde tahıl olgunlaşmamış oluyordu. Bu nedenle doğrudan takas zorlaştı. Takasın uzun ömürlü ve herkesin almak istediği bir ara mal ile yapılması gerekti. Mezopotamya'da talep edilen geçerli ara mallar altın, gümüş, bakır ve arpa gibi ürünlerdi.

Hammurabi yasaları

Mezopotamya'nın Gümüş Şekeli ve Kralların Hilesi

Paradan önce altın, gümüş, bakır veya arpa alışveriş aracı oldu. Bu değerli mallar "hassas terazi" ile tartılırdı. Ağırlık birimi olarak arpa tanesi veya keçi boynuzu çekirdeği kullanıldı. M.Ö. 3000'lerden kalan bir Sümer tabletinde "şekel" kelimesi yer alır. Şekel, o dönemde hem ağırlık birimi hem de para birimidir. Şekel günümüzde İsrail'in para birimidir. Ağırlık birimi olarak kullanılan 1 şekel 180 arpa tanesinin ağırlığı idi ve 11 grama eşitti. Altmış şekel "1 mina" ve altmış mina da "1 talent" adıyla ağırlık birimi olarak kullanıldı. Para olarak 1 şekel, 11 gram gümüşe eşitti. Mezopotamya'da krallar, paradan önce kullanılan gümüş halka ya da levhalara standart getirdi. En detaylı yasaları M.Ö. 1760'larda Babil kralı Hammurabi çıkardı. Krallar, para işlevi gören gümüş levha ve halkalara mühür basardı. Savaşlar nedeniyle Mezopotamya ekonomik krizler yaşadı. Krallar da gümüş levha ve halkaları eritip ayarını düşürerek mühürletti. Hile anlaşılmasın diye mühürlü gümüşü halkın eritmesi yasaklandı. Hileyi anlayan tüccarlar da kralların mühürlü gümüş levha ve halkalarını kabul etmedi. Bir Sümer kil tabletinde "Saf gümüşle satış yapılır. Kralın mühürlü gümüşü kabul edilmez" yazıyordu. Afrika ve Çin'de deniz kabukluları alışveriş aracı olarak kullanıldı.

M.Ö. 1500'lerde Çin'de para olarak kullanılan deniz kabukluları

Osman Gazi'nin kestirdiği ilk Osmanlı akçesi

Dünyanın İlk Madeni Parası İzmir Civarında Basıldı

Yeni bir alışveriş aracı gerekince, ilk metal parayı İzmir civarında yaşamış olan Lidyalılar bastı. Lidya parası o dönemde “elektron” denilen altın gümüş alaşımından yapıldı. Lidya parası M.Ö. 650’lerde kullanıma sunulduktan sonra para basımı çevre ülkelere yayıldı. Para basımı için metal levha kesilip tartılırdı. Daire şeklindeki levha, iki kalıp arasında çekiç darbesiyle şekillendirilirdi. İlk Osmanlı parası, Osman Gazi’nin kestirdiği ve beyaz olduğu için “akçe” olarak anılan 900 ayar gümüş paraydı.

Çin’de M.S. 1160’ta basılmış bir kağıt para

İlk Kağıt Parayı Çinliler İcat Etti

İlk altın ve gümüş paraların değeri paranın metal değeri ile aynıydı. Daha sonra paralar, devlet garantisiyle bakır veya bronz gibi ucuz metallere basıldı. Devletler parada yazılı değere denk miktarda altın veya gümüş vermeyi garanti etti. Ekonomi geliştikçe büyük miktarda metal para taşımak sorun oldu. Çin’de kağıt “banknot” ile bu sorun çözüldü. Tang Hanedanı döneminde tüccarlara bakır para yerine teslimat makbuzları verildi. Daha sonra Song Hanedanı (M.S. 960-1279) döneminde tuz tekeli elinde tutan devlet, tuz ticareti için kağıt para bastı. Önceleri sınırlı bir bölgede kullanılan kağıt para 1264’ten sonra ülke geneline yayıldı. Moğollar da kısa sürede

kağıt parayı benimsedi. Avrupa’da ilk kez İsveç kağıt paraya geçti. İsveç’te altın ve gümüş olmadığı için bazı bakır paralar birkaç kilogramdı. Ağır bakırı terk eden İsveç, 1661’de kağıt paraya döndü. Kağıt para ile ilgili farklı sistemler vardır. Devletler bastığı kağıt parayı, üzerinde yazan değere eşit altınla değiştirmeyi kabul ederdi. Basılan her kağıt paranın karşılığı kadar altın, merkez bankasında olmalıydı. Ancak bu dünyanın hiçbir yerinde tam uygulanmadı. Devletler kriz ve savaş döneminde karşılıksız para bastı. ABD’de 1880’de tedavüldeki paranın % 16’sının altın karşılığı vardı. Nixon döneminde bu oran çok düşünce 1971’de ABD bu sistemi terk etti. Türkiye de altın karşılığı para sisteminden çıkıp “itibari para” sistemine geçti.

Metal para basılması ile ticaret arttı ve ihracat gelişti. Kağıt para büyük kolaylık sağladı ancak karşılıksız para basan ülkeleri krizlere sürükledi.

Prof. Dr. Ural Akbulut
ODTÜ Kimya Bölümü